

bre l'existència del món en introduir-hi la idea d'aire com a constitutiu de tota la realitat, tot oposant-se a la proposta dels nombrosos elements i a la tesi d'Anàgoras sobre el *voûs*, encara que en molts detalls segueix Empèdocles, Anaxàgoras i Anaxímenes.

Demòcrit és analitzat i interpretat en el capítol desè. La integració de la física i l'ètica en la ciència de l'ànima es fonamenta en la teoria de Demòcrit, segons la qual es dona unió entre la moral i la física, de manera que les molèsties que causa el cos i la incultura que té l'ànima porten a les mateixes conseqüències.

El darrer capítol presenta les conclusions i una síntesi. És a dir, el pensament dels pre-socràtics representa una unitat entre *φύσις* i *ψυχή*: els àtoms són la *φύσις*, els àtoms constitueixen la *ψυχή*. A aquesta unitat, li correspon la relació de l'ontologia i la teoria del coneixement, relació ja compresa, encara que oculta, en el «número» pitagòric i en el *λόγος* d'Heràclit, i revelada posteriorment per Plató i Aristòtil. Aristòtil sintetitzà tot aquest moviment filosòfic en escriure que *l'ànima és, d'alguna manera, tots els éssers, ja que els éssers són tant perceptibles com de raó*.

El capítol dotzè comprèn un resum de tota la tesi en alemany.

El professor Sijakovic ofereix, a continuació, una llista de les fonts i dels *instrumenta philologica* que ha utilitzat, recull la bibliografia secundària més selecta i elabora els índexs de llocs, noms, coses i termes filosòfics més importants.

Des d'una perspectiva formal, aquesta obra *Mythos, Physis, Psyche* constitueix un model de perfecció, en tant que revela una exquisida pulcritud en la presentació de les citacions en grec, seguides d'una acurada traducció, i utilitza variants gràfiques amb tot el rigor i constància, que en fan una edició verita-

blement exemplar. En aquests aspectes i, sobretot, en la concepció general de l'obra, l'autor revela un profund arrelament en l'escola alemanya i en la seva metodologia investigadora, sense deixar res en suspens.

Finalment, cal afegir, amb tota justícia, que aquesta tesi juntament amb la manera com ha estat elaborada reafirma, una vegada més, les noves línies de treball que la investigació humanística del final del segle XX està aplicant als seus assoliments. D'aquesta manera es valora l'objectivitat del concepte transmès amb el suport d'un text objectiu, encara que sigui en detriment de la subtileza i de les excel·lències a què ens tenien acostumats els filòlegs i filòsofs al llarg d'aquest segle. Aquest llibre representa, sens dubte, la visió més moderna, més analítica i més clara dintre de l'extensa singladura literària que ha produït, al llarg de segles, el pensament filosòfic pre-socràtic.

Pere Villalba i Varneda

JOAN ALBERICH i Montserrat ROS
(amb la col·laboració de
Joan MORERA)

*La transcripció dels noms propis
grecs i llatins*

Barcelona, Enciclopèdia Catalana
(Biblioteca Universitària 13),
1993, 274 p.

La fretura que la filologia clàssica, en la seva vessant catalana, tenia d'una manual que fixés les normes de transcripció dels noms propis grecs i llatins a la nostra llengua es veu d'ara endavant suplerta per aquest llibre, de l'elaboració del qual, lenta pacient i conscienciosa, teníem, de feia temps, notícia. La tasca, duta a terme

sobre un material especialment abundós —més de quatre mil termes grecs i llatins, principalment noms propis, però també un nombre considerable de noms comuns de contingut cultural—, té com a resultat una normativa teòrico-pràctica i ara una còpia lèxic de consulta.

El llibre, introduït per una breu presentació de mestre Miquel Dolç («Al llindar», p. 13-15), que és ara un resum succint dels aspectes històrics del problema, comprèn cinc capítols, no numerats, de contingut teòrico-pràctic i un triple aparat d'índexs.

El primer capítol, «Transliteració i transcripció» (p. 17-59), comença fixant la distinció entre aquests dos conceptes: mentre que la transliteració té com a finalitat reproduir els trets fonètics de l'alfabet grec mitjançant els signes de l'alfabet llatí, la transcripció consisteix en l'adaptació dels noms antics a la nostra llengua d'acord amb unes normes, en gran part coincidents amb les que determinen les transformacions històriques dels fonemes i dels noms entre les llengües clàssiques i la nostra, ben estudiades per la gramàtica històrica. Mentre que la transliteració, en la majoria de les llengües romàniques, com el català, queda limitada a uns usos ben especials —mots rars, no incorporats al llenguatge habitual, citacions de paraules en contextos, per exemple, lingüístics, atenció a un públic lector no familiaritzat amb l'alfabet grec—, la transcripció és el procediment habitual d'adaptació, ja des dels humanistes dels segles XIV i XV, per bé que l'esforç de sistematització inicia una etapa decisiva amb la creació de la Fundació Bernat Metge (1923). Carles Riba fou especialment actiu en aquest camp, i els autors fan, amb raó, esment de l'índex de noms contingut en el darrer volum de les *Vides Paral·leles* de Plutarc: la major part del material contingut constitueix un *corpus* definitiu en

ell mateix o com a paràmetre per a l'aplicació de normes.

Un triple quadre sinòptic (p. 21) resumeix els resultats de l'aplicació de la doctrina per a la transliteració i la transcripció, tal com serà explicada en les pàgines següents. Les regles de transliteració (p. 22s.) han estat formulades tenint en compte ara l'equivalència fonològica convencional i els signes usualment disponibles per representar lletres i signes diacrítics. *Ex. gr.*: *Hēlios, Épeiros, Kántharos, hydria*.

La transcripció catalana de noms grecs és, en la majoria de casos, secundària a través de la transcripció del grec al llatí, generalment a partir de l'acusatiu, a voltes des del nominatiu singular. En un nombre limitat de casos, en què el nom grec no és transcrit al llatí, ans traduït, les solucions són diverses: és més freqüent Grècia, del ll. *Graecia*, que no pas Hèl·lada, de *Ἑλλάς*, per bé que existeixi un ll. *Hellas*; a voltes s'imposa la traducció, com en Πόνος *Labor* Fatiga, πολιτεία-república; altres sol triar-se la forma llatina (Χάρις *Gratia* Gràcia). «Persuasió» per Πειθῶ evita l'homonímia amb «Pito» < Πυθῶ. Som, en canvi, partidaris de generalitzar per a tots els casos la transcripció simposi per συμπόσιον *symposium*, per tal com remet a una institució típicament hel·lènica, amb la seva funció històrica i antropològica.

Segueixen les normes generals de transcripció de vocals, diftongs, grups vocàlics en posició hiàtica, consonants, esperit aspre i grups consonàntics (p. 24-55). El timbre vocàlic es manté, llevat d'uns pocs exemples d'itacisme antics: Agapit (Ἀγαπητός), Paràclit (Παρακλητός), cf. botiga (ἀποθήκη), pergamí (Περγαμηνός); i de la *v* transcrita fonèticament per *i*, amb oblit de la grafia llatina, mantinguda en altres llengües (Ἄβυδος *Abydus* Abidos,

Λυσίας *Lysias* Lísias). Els diftongs se segueixen llur evolució a través de l'adaptació llatina, que les llengües romàniques poden conservar (Αὐλίας *Aulis* Aulida, Δευκαλιών *Deucalion* Deucalió), modificar lleugerament (Ἄγαυη *Agave* Agave, Εὐαγόρας *Euagoras* Evàgoras) o fer monofongar (Χίμαιρα, *Chimaera* Quimera, Φοῖβος *Phoebus* Febus, Πολύκλειτος *Polycletus* Policlít). Els hiats solen mantenir-se, amb les limitacions que imposen la monofongació de diftongs, la consonantització del segon element de diftong en posició intervocàlica (Αἴας *Aias* Aiant/Aias) i l'ocasional contracció de vocals iguals: Ἄθηνά *Ἄθηνᾶ* Atena (preferible a Atenea < Ἀθηναία); creiem, però, que hom pot deixar alternar les formes Nausícaa (Ναυσικαία)/Nausica (Νausíca). Valia la pena el treball esmerçat a estudiar la doble possibilitat de solució del grup -εα > -eaf-ia; els autors encerten atenint-se a la forma llatina: Αἰνείας *Aeneas* Eneas, Κυθήρεια *Cytherēa* Citerea; Θάλεια *Thalia* Talia, Ἰφιγένεια *Iphigenia* Ifigenia. L'acció dels nostres professors d'ensenyament mitjà i superior ha gairebé desterrat la bàrbara i monstruosa «Orestíada» a favor de la correcta *Orestea* (potser fóra acceptable també *Orestia*); caldrà esforçar-se a imposar *Ifigenia*, per bé que la incorrecta (i analògica) *Ifigènia* compta amb el suport prestigiós de Riba. Podrem obtenir dels nostres col·legues geògrafs la imposició de *Filadelfia*?

No cal dir que el sistema presenta, fatalment, alguns buits d'escassa amplitud. Així, els noms en -εύς i en -εῖος donen en català la mateixa final en -eu; per tant, Alceu transcriu el nom del poeta lesbi Ἀλκαῖος i els de dos o tres herois de freqüència migrada, anomenats Ἀλκεύς.

Les consonants es transcriuen, en general, per llurs corresponents catalanes.

Són excepcions les oclusives aspirades, mantingudes en ortografies conservadores com la francesa, però simplifícades en la nostra (Πυθία *Pythia* Pítia, Τροφώνιος *Trophonius* Trofoni, Χαρικλῆς *Charicles* Càricles; la /t/ palatalitzada i posteriorment despalatalitzada en ll. vulg. (Αἰγύπτιος *Aegyptius* egipci); la /z/ /dz/, transcrita z (Κύκιος *Cycicus* Cízic); la /j/, transcrita j davant de vocal mitjana i posterior (Ἰαπετός *Iapetus* Jàpet, *Iulius* Juli).

És ben clara la normativa a propòsit de la transcripció de l'esperit aspre, sempre mantingut en posició inicial (Ἡλιόδωρος *Heliodorus* Heliodor), limitada en interior de mot quan hom vol remarcar els elements d'un compost (Panhel·lènic, anhídrid, però càtedra, trisagi). Per a certs noms llatins d'origen no itàlic, els autors es limiten a constatar l'alternança de la transcripció amb h inicial i sense (Hadrià/Adrià, Hanníbal/Anníbal); hom pot afegir que l'alternança es donava ja en llatí (*Hadrianus/Adrianus*, *Hannibal/Annibal*); les nostres preferències personals es decanten per les formes sense hac.

Els grups consonàntics es mantenen. Quant a les geminades, d'acord amb els sistemes fonològic i ortogràfic catalans s'eliminen els grups oclusius (Βάκχος *Bacchus* Bacus, Ἱππίας *Hippias* Hípias), però es mantenen els sibilants (*Tessàlia*) i sonàntics (*Tertul·lià*, *Psammètic*, *Peloponnès*, *Cal·líroë*). La γ representant nasal velar (simple variant fonològica) es transcriu per n (Λύγκος *Lyncus* Lincos).

Són especialment interessants els paràgrafs dedicats a l'accentuació: «en català sotmesa a la prosòdia llatina... depèn de la quantitat de l'última síl·laba», tònica si és llarga, si és breu àtona i amb trasllat d'accent a la síl·laba anterior. Hi ha excepcions com ara Σοφία *Sophia* Sofia i els seus derivats,

els compostos en *-logia* i *-grafia*, altres com *harmonia* i *fantasia*, l'accent dels quals coincideix amb el del grec bizantí. Caldrà, doncs, estimular la substitució d'accentuacions bàrbares encara vigents o residuals per les correctes, per part dels nostres col·legues historiadors (*Aristides, Eufrates, Ceramic*), científics (*Arquimedes*), filòsofs (*Heraclit*). Arribarem potser a imposar *Ciclop, Édip* i *Espàrtac*? La qualitat de l'accent queda sotmesa a les regles internes del català (*Venússia, Penèlope; Plató, abidè*). El mateix s'escau amb la dièresi, que mai no reproduceix directament la del grec (Βροισήϊς *Briseida*, Ἀχαΐα *Acaia*; Κρήουσα *Creüsa*, Φλειοῦς *Fliünt*).

Els tres capítols següents estan dedicats a l'aplicació de les normes als diferents tipus flexius. La primera declinació (p. 59-82) presenta alguns problemes importants. No n'hi ha cap pel que fa als noms femenins en *-a*, que tenen llur correspondència en llatí. Per als en *-η*, els autors opten per seguir la transcripció llatina (Ἀνδρομάχη *Andromacha* Andròmaca, Ἀττική *Attica* Àtica, però Ἑκάτη *Hecatē* Hècate, Κυλλήνη *Cyllēnē* Cil·lene), tot conservant la duplicitat de formes quan es dona en llatí (Ἀταλάντη *Atalantē/Atalanta* Atalante/Atalanta). Pensem, però, que *Afrodita* (Ἀφροδίτη) és inamovible i que la nostra família fundadora Βάρκη continuarà essent catalanitzada *Barca*. Un segon punt, aquesta vegada conflictiu fins a donar lloc a bibliografia i suscitar alguna disputa aferrissada (*quorum pars maxima fui*) amb la participació d'alguna patum de la cultura, ha estat excel·lentment resolt: es tracta dels masculins en *-ās*, que s'han de transcriure en *-es* per recomanació de la Secció Filològica de l'IEC, tot i que s'admeten les formes en *-as*, preferides per J. Coromines i úniques en la llarga pràctica de la Fundació Bernat Metge. La grafia *-es*

pot ésser admesa per als noms bíblics, per bé que la vacil·lació és antiga (*Judas/Judes*), mentre que per als noms grecs i llatins és preferible la forma *-as*. Entre les raons al·legades pels autors, hom pot destacar les següents: en *-as* predomina el caràcter lexemàtic sobre el morfemàtic; la *-a* roman en noms patrimonials com ara *πάππας papa*, *βορέας boira*; sobretot evita el pensament en falsos plurals (si admetem *Pitàgores*, per què no «Demòstens»?); i, en conseqüència, permet distingir l'innovador general tebà *Pelòpidas* i els descendents de Pèlops, els *Pelòpides*.

Finalment, l'adaptació duu fins a l'eliminació de la *-s* en patronímics (Èacida, Pelida), demònims (egineta, espartiatà) i noms d'ofici, molts dels quals han esdevingut patrimonials (atleta, hoplita, poeta, sicofanta).

Diferentment d'altres llengües, com el castellà, la transcripció dels noms de la segona declinació al català (p. 82-122) no segueix una norma única i les regles no són fàcils d'establir. És per això que els autors han dividit l'abundant material en grups homogenis. Un nombre elevat de noms, sobretot topònims i mots «curts», en general bisíl·labs, s'adapten del nominatiu singular grec o llatí (*Amorgos, Biblos, Delfos; Aulus, Doros, Iros*), per bé que a voltes les formes «llargues» i les «breus» d'un mateix nom poden alternar: *Ànitos/Ànit, Gal·lus/Gal, Erginos/Ergí, Titus/Tit*. Altres vegades la derivació es fa de l'acusatiu llatí, i comporta l'eliminació de la darrera síl·laba o la seva substitució per una *-e*, d'acord amb la tendència històrica de la llengua. És aquest un dels grups lèxics en què els autors han exercit el seu esforç amb més acuitat, potser el que ofereix una major originalitat i el que ve a resoldre un major nombre de dubtes: escriurem d'ara endavant *Apici, Fiesi, Cal·límac, Pèr-*

gam, *Epicarm*, *Elià*, *Julià*, *Aventí*, *Ruffí*, *Labíe*, *Silè*, *Antípatre*, *Cicne*, *Egipte*, *Taure*, *Àfer*. Continuarem, però, triant, en casos com *Màrius/Mari*, *Titus/Tít*. Abonem la proposta d'estendre l'ús de *Úran/Úranos* (Ὀὐρανός *Vrānus*), *Ocèan* (Ὠκεανός *Oceānus*) en substitució dels esgarriuosos gal·licismes *Urà*, *Oceà*. I prometo utilitzar, d'ara endavant, la forma *Estèfan* per designar l'utilíssim lexicògraf de Bizanci.

No hi ha cap manera d'evitar la terminació homònima *-eu* per als noms en *-εος*, *-εως*, *-αιος*, *-ειος*, *-οιος*; *-eus*, *-aeus*, *-eius*.

Un cas ben especial el representen els gentilicis, per a molts dels quals la forma transcrita pot alternar amb una de tradicional, que és sovint la preferible: *miceneus/micenis*, *corcíreus/corcíresos*; sovint la forma adaptada amb sufixos de derivació nostrats és l'única: *tebens*, *siracusans*; fins i tot *atene-soslatenens*.

Un tractament especial exigeixen els noms neutres de la segona, generalment topònims. Els autors han vist els avantatges de conservar-ne les terminacions: *Dèlion*, *Pèlion*, *Règion*; *Brundísium*, *Mediolànum*. El procediment permet distingir el *Pal·làdium*, la màgica estàtua robada a Troia per Ulisses, de *Pal·ladi*, autor de la *Història lausíaca*. Fan excepció, per llur caràcter tradicional, noms com *Laci*, *Capitoli*, *Herculà*. La conservació de la forma neutra s'imposa per a noms de dona, per raons semàntico-estilístiques: generalment es tracta de prostitutes (*Habròtonon*, *Licènon*, *Leòncion*).

Els *pluralia tantum* tenen tractaments diversos: d'una banda, topònims (*Susa*, *Mègara*) i cultismes esdevinguts patrimonials (*Bíblia*, *crònica*); de l'altra, noms de festes i jocs esportius (*Talísies*, *Tesmofòries*, sc. festes; *Nemeus*, *Olimpics*, sc. jocs) i obres literàries de caràcter compost (*Paralipòmens*).

Molts noms contractes i de flexió àtica ofereixen possibilitat de tria: *Hipòtous/Hipòtou*, *Tindàreos/Tindàreu*. Personalment, som partidaris de les formes sense *-s*, que s'adiuen a les formes úniques que transcriuen els andrònims en *-λαος*: *Agesilau*, *Menelau*.

En contrast amb la diversitat de formacions, és més segur i uniforme el terreny que trepitgem en entrar en la tercera declinació (p. 122-168). Ens limitem als fets més notables. Els noms en oclusiva labial i velar (em sembla millor que «gutural») es deriven del nominatiu sg. (*Pèlops*, *Hèlix*, *Astíanax*). La forma dels gentilicis (*etiop*, *àrab*, *al·lòbroge*) no sembla provenir de l'ac. sg., sinó que és secundària respecte al nom. pl., estadísticament més freqüent. El mateix criteri és seguit per a la major part dels noms en dental (*Eros*, *Crates*; *Amaril·lis*, *Baucis*; *Busiris*, *Temis*), llevat d'un cert nombre dels noms en **-ad-* (nàiade, Plèiade), derivats d *c* l'acusatiu, i de la major part dels noms formats amb l'enigmàtic sufix **-id-*, oxítons i no oxítons, per als quals s'adopta una final *-ida* (*Eneida*, *Briseida*, *Esmirneida*), tant per tradició com pel fet d'adir-se més amb els femenins catalans.

Els noms en **-nr-* grecs i llatins (i grecs en **-nth-*) es deriven sempre de l'acusatiu amb eliminació de l'element *-e(m)*: *Tirint*, *Atamant*, *Atlant* (preferible a *atlas*, que caldria deixar limitat a l'ús com a nom comú); *Clement*, *Valent*; *Anacreont*, *Dracont* (creiem inacceptable *Dracó* i el derivat *draconià*, vestigi de la vella servitud a les traduccions del francès); *Simoent* (potser millor que *Símois*), *Trapezunt*.

Els noms en nasal s'adapten també de l'ac. amb pèrdua de la **-n* temàtica, la qual es recupera en el pl., com arreu en català: *Alcmà*, *peà* (pl. *peans*). *tià* (pl. *tiàns*), *Olè*.

És important que la norma accentual

sigui aplicada, d'ara endavant, a distingir els noms de tema en sonant amb alternança quantitativa dels que han estès la vocal llarga a tota la flexió. Temes en nasal: *Agamèmnon* (Ἀγαμέμνων -ονα), *Gerion* (Γηρύων -ονα); però *Agatò* (Ἀγάθων -ωνα), *Menó* (Μένων -ωνα). Temes en *-r: *Hèctor* (Ἑκτωρ -ορα), *Nèstor* (Νέστωρ -ορα), però *Numitor* (*Numitor* - ὄρεμ).

No plantegen problemes especials els noms en sibilant (*Ares*, *Pèracles*; *Argos*, *Caos*; *Venus*) ni els en -eus (*Ceneu*, *Tideu*).

L'adaptació dels noms femenins de tema en *-oi- queda fixada correctament (*Safo*, *Nanno*), excloent-ne la pedantesca i injustificable accentuació aguda.

És un encert la proposta de traduir a la nostra llengua els topònims composts de caràcter descriptiu: *Cap Blanc* (Ἰσθμὸς Λευκῆ), *Aigües Flàvies* (*Aquae Flaviae*). Som partidaris d'estendre-la a la major part dels casos: *Riusdecabra* (Ἀλιὸς ποταμοί).

Els índexs que clouen el volum —de noms grecs, de noms llatins, de formes catalanes— fan la funció de triple lèxic de consulta en remetre'ns al paràgraf on s'estudia el cas concret de cada nom. Potser hauria calgut afegir als nombres de paràgraf els nombres de pàgina, pro-

cediment que hauria facilitat la consulta ràpida.

Els autors són conscients que llur sistema admet interpretacions alternants i excepcions. Per a les primeres proposen sovint parelles (trios a voltes) de possibilitats per a un mateix nom. Nosaltres, almenys en certs casos, hauríem estat, potser, més rígids. Quant a la tradició, coincidim amb el criteri dels autors: la inamovibilitat de transcripcions com *Aristòtil*, *Isop*, tan irregulars com prestigioses.

El sistema de transcripció més perfecte comporta fatalment homonímies que esdevenen enutjoses quan dos termes diferents, però coincidents després de l'adaptació, es troben en un mateix context. La dificultat pot evitar-se mitjançant una interpretació laxa o excepcional d'una norma determinada: així el nom de la nereida *Tetis* Θέτις es distingirà del de l'oceànida esposa de Posidó, Τηθύς, amb l'accentuació aguda *Tetís*, com proposà el prof. F. Galiano per al castellà.

El llibre, tipogràficament clar i impecable (les errades, mínimes, són fàcilment corregibles), model d'esforç, d'ἀκρίβεια, i de claredat expositiva, és un κτήμα ἐς αἰεὶ per a filòlegs clàssics i catalans, i manual imprescindible per a ús de professors i lectors assidus de grec i llatí.

Francesc J. Cuartero i Iborra